

Novoletna jelka in dedek Mraz

JANEZ BOGATAJ

NAMESTO MIKLAVŽEVANJA NAJPREJ NOVO PRAZNOVANJE NOVOLETNE JELKE

Pred izumom lika dedka Mraza je oblast od leta 1945 postopoma uvajala novo, izumljeno praznovanje novoletne jelke. Po osvoboditvi so sicer kot javne prireditve še vedno organizirali miklavževanja, in sicer že leta 1945, najprej v Ljubljani s pravljичno gozdno scenerijo v športni dvorani na Taboru z nagačenimi živalmi, akrobati, glasbeniki, tudi s partizani in njihovim orožjem ter pripovedmi partizanskih borcev. Poslej je Novoletna jelka (takrat pogosto pisana z veliko začetnico, božič pa z malo) postajala vse pomembnejša in je postopoma izrinjala iz javnega življenja zlasti miklavževanje. Postopnost ukinitja miklavževanja in uvajanje novoletne jelke, sprva še brez tega

naziva, zelo dobro ponazarja zapis o Miklavževi obdaritvi otrok na ljubljanskem Brdu:

Da prelomimo s starim strašenjem in maličenjem našega miklavževanja, smo se odločili, da ne bomo svojim otrokom več kazali našemljernih hudob, pač pa jim bomo takoj nazorno pokazali, kdo so prijatelji in kdo sovražniki ljudstva. AFŽ^[1] je s sodelovanjem ZMS^[2] in vsega prebivalstva Brda zbrala denarna sredstva za obdaritev vseh otrok do 12 leta starosti. [...] Ob 7. uri je bila dvorana nabitó polna. Vse je nestrpno pričakovalo pričetka. Mladina je neprestano prepevala partizanske pesmi. Luči so ugasnile, pred zastor je stopil napovedovalec. V pravljični besedi je pojasnil današnje miklavževanje in povedal, zakaj se letos razlikuje ta običaj obdaritve od prejšnjih. Nič več razkošja, vse preprosto in naravno. Nato se zastor dvigne. Pred malčke stopi Miklavž z dolgo belo brado in belimi lasmi, pokrit s kučmo starega očanca, v rokah pa je držal listino dobrih del. Na njegovi desnici so stali pod velikim napisom: »Angeli – prijatelji ljudstva«, članice RK,^[3] partizan in mladinec, vsi v krojih. Obsevala jih je dnevna svetloba. Na levici Miklavža pa so stali pod napisom »Parkeljní – sovražniki ljudstva«, hinavski fašist, naduti, ošabni Nемеc, a poleg njiju njihov hlapec domobranec, v kotu pa se je stiskal črnoborzijanec. Te je obsevala rdeča svetloba. Miklavž je imel najprej v lepo izbranih besedah nagovor za malčke, na kar je začel razdeljevati darila. Nič ni bilo več onega starega grozenja in norenja. Za vsakega je imel Miklavž primerno vprašanje in je lepo poučeval mladino o dolžnostih posameznika do skupnosti. Po razdelitvi daril je Miklavž pozval vse k delu, obljubljaó jim, da bo le tako lahko drugo leto obdaril vse še z večjimi darovi. Hvaležni malčki so se navdušeno zahvaljevali Miklavžu ter so na koncu s starejšimi vred zapeli »Kovači smo«. Zavedamo se, da bomo lahko le s pravim naukom našo mladino vzgojili v narod, ki ne bo več poznal hlapčevstva, v katerega duhu so našo mladino do sedaj nameroma vzgajali škodljivci vsega delovnega ljudstva. (J. Č. 1946: 6)

Kakor je razvidno iz zapisa, so po koncu druge svetovne vojne tradicijo miklavževanja najprej skušali spremeniti z novo ideološko ikonografijo. Proces je bil postopen. Še na začetku 50. let 20. stoletja je bilo eno zadnjih javnih miklavževanj, npr. v veliki dvorani Tobačne tovarne v Ljubljani, ki se ga bežno spominjam iz svoje zgodnje mladosti. V spominu mi je ostala podoba odra, na katerem je bila z rdečim krep papirjem okrašena odprtina v pekel. Vanjo so parklji metali predvsem mladinke. Vrišč iz pododrja je dokazoval, kaj se je z njimi tam dogajalo.

-
- 1 Antifašistična fronta žensk, ustanovljena za Slovenijo leta 1943 v Dobrniču, leta 1953 preimenovana v Zvezo ženskih društev.
 - 2 Zveza mladine Slovenije.
 - 3 Rdeči križ.



Pismo Ljubljančanke Saše Kokol »tovarišu« Miklavžu, 1945 (zasebna zbirka Saše Kokol).

Praznovanje Novoletne jelke se je kot ime praznika in nova vsebina postopoma širilo po Sloveniji; to je bila tudi odločitev Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije leta 1946, ki je za uresničitev projekta praznika določil Izvršni odbor Ljudske prosvete Slovenije. Poudarjali so, da »novoletna jelka nima ničesar skupnega z nekdanjimi novoletnimi proslavami, temveč je to praznik, ki nalaga odraslim predvsem veliko nalogo, da najmlajše na najboljši način uvajajo v življenje našega socialističnega občestva« (J. Č. 1946: 6).

K temu so pripomogle tudi ideološko obarvane objave v časopisih, npr.: »S prireditvijo Novoletne jelke, ki so se je udeležili naši otroci v vsem okraju po mestnih in vaških šolah, je bil storjen prelom s klerikalnim miklavževanjem, ki je mistično varalo naše otroke in jih odtujevalo stvarnosti« (B. n. a. 1949a: 2).

Časopisne objave pomagajo določiti, kdaj je bilo izumljeno praznovanje Novoletne jelke. To je bilo leta 1947 v Ljubljani in še v nekaterih krajih, vendar na začetku predvsem za otroke in mladino:

Že tretjič pripravljamo ta otroški praznik, ki smo ga nazvali Novoletno jelko. Kako hitro in široko je prodirala zamisel tega slavlja med naše ljudi! Začetek je bil v Ljubljani, lansko leto se je razširil po vseh predelih Slovenije, letos pa bo prodril v sleherno tovarno, podjetje, vas, zaselek, šolo, ustanovo, prav povsod, kjer delajo naši ljudje in preživljajo detinstvo naši otroci. Novoletna jelka ne bo več »novotarija« ali nekaj »kar si je nekdo izmislil«. Tako globoka resnično človeškega dostojanstva vredna misel, ki nas vodi ob pripravljanju tega dne, ne more biti neka izmišljotina, pač pa je neposredni izraz

najvišje humanosti, ki jo vsebuje naša družbena ureditev in njeni veliki cilji. Zato bo ta praznik postal tudi eden izmed najlepših praznikov naše socialistične dežele [...] Že to, da je ta praznik praznik dežele s socialistično ureditvijo, otroški praznik, ki ga praznujejo ljudje naroda, ki ima bogato kulturno dediščino, polno svoje lepe narodne motivike, mora vzpodbuditi k razmišljanju o tem vse, ki se bavijo s stvarmi, katere lahko vplivajo na to, da Novoletna jelka dobi še bogatejšo vsebino in oblike, se še bolj približa našim delovnim ljudem in otrokom, da se ta praznik čisto udomači. Letos se že kažejo prvi poizkusi dela v tej smeri. Zadostiti otroškemu pričakovanju gotovo pomeni, da Novoletna jelka mora deci seči v dušo, zadovoljiti vso njeno igrivost, fantazijo, poetičnost in stremeljenja. (B. n. a. 1949b: 2)

Dogajanje ob novoletni jelki leta 1947 v Ljubljani je bilo na silvestrovo in potem še 1., 2., 3. in 4. januarja. Odprtje praznovanja je bilo ob 17. uri na Kongresnem trgu, kjer je potekala obdaritev pionirjev, Šentjakobsko gledališče je pripravilo predstavo »Petračkove poslednje sanje«, organizatorji so pripravili tudi »drsalno revijo tovarišice Palmetove« in drugih drsalcev. Na novega leta dan je bilo dogajanje v glavni, pravljlični, kino, partizanski in ugankarski dvorani na Taboru. Dopoldanski programi so se začeli ob 10., popoldanski pa ob 16. uri. V glavni dvorani so tako dopoldne nastopili mladinska godba in baletni solisti, igralci Šentjakobskega gledališča so uprizorili *Zimski praznik v gozdu*, operni pevec, basist Friderik Lupša, je zapel pesmi »Dedek Samonog« in »Komandant Sava«, nastopili so tudi čarovnik in balet *Prodana nevesta*. V pravljlični dvorani so nekateri avtorji brali svoja dela, nastopili so tudi operni pevci, npr. Bogdana Stritar in Ladko Korošec, in pionirski kvartet. Posebnost je bil nastop mlade pianistke Dubravke Tomšič. V kinodvorani so otroci gledali filme (npr. *Pesnica veselja*, *Božične sanje*) in lutkovno predstavo, ki jo je pripravila akad. slikarka Alenka Gerlovič. Posebne pozornosti je bila deležna partizanska dvorana, kjer sta obujala spomine na partizanska leta junaka Stanko Semič - Daki in France Kresce - Čoban. V ugankarski dvorani so otrokom postavili 100 ugank. Popoldanski spored v istih dvoranah se je seveda v celoti in podrobnostih razlikoval od dopoldanskega. V naslednjih dveh dnevih je bil najprej le popoldne in potem le dopoldne, zadnji dan, tj. 4. januarja, pa je bi spet dopoldanski in popoldanski, v vseh dnevih pretežno z novimi vsebinami, med katerimi so bili tudi telovadni nastopi, obisk Martina Krpana, nastopi igralcev Slovenskega narodnega gledališča in raznih glasbenikov (B. n. a. 1947: 2). Tisk je novo praznovanje podprl z vznesenimi prispevki, ki so bili skladni s takratno retoriko, ki ju ponazarjata naslednji poročili:

Tisoč lučk je zažarelo in deset tisoč otroških obrazov se je nasmejalo v nov svet. Otroci tistih, ki so dali vse v lanskem letu, da je domovina zmagala v letnem gospodarskem planu, so se ob »Peterčkovih poslednjih sanjah« in ob plesu drsalne umetnice Palmetove tako sladko nasmejali in tako dobro imeli, da sem moral povedati svoje mnenje gospej, ki je peljala svojega sinčka in mu rekla, ko je hotel k okrašenim smrečici: »Doma imaš lepšo!« Otroški svet je lep. Našega umetnika Jana otrok je rekel, ko se je vrtela Palmetova na vse strani, da se ji bo v glavi zavrtelo. Deset starih ljudi je bilo srečnih ob tej otroški izpovedi. »Staro umira!« sem nekje slišal. Res je! Staro umira, novo vstaja! [...] Tako je bilo na Kongresnem trgu v Ljubljani na večer Silvestrovega. »Dnevi novega leta so vaši dnevi, dragi moji pionirji!« - je rekel iz zaklada svojega govora očka Albreht! (Bon 1948: 3)

Novo leto 1948 je prineslo našim malim prijetna presenečenja. Na Silvestrov popoldan otroško slavje pod novoletnimi jelkami na pravljično okrašenem Kongresnem trgu z otroškimi igrami, predstavami, obdarovanjem, potem pa se je še Tabor kar na lepem izpremenil v prvi otroški paradiz, poln čarov in veselja. Velika dvorana na Taboru je spremenjena v gozdno jaso. Med smrečicami se igrajo nagačeni medvedi. Noge se ugrezajo v mahu in mehkem žaganju. Na jasi stoji oder, na katerem igrajo člani Narodnega gledališča igro »Mucin dom«. [...] Živ žav pa je tak, da skoraj ni slišati mačk, koze, petelina in prašiča ko nastopajo na odru [...] Balet Opernega gledališča je zaplesal ples iz »Prodane neveste«. [...] Ob smrtnih skokih, ki jih je izvajala skupina telovadcev, je malim gledalcem zastal dih. »Mama, jaz bom tudi telovadec!« je izjavil mali Aleš v splošni tišini [...] Plavalosa partizanka pripoveduje otrokom zgodbe iz partizanskih bojev [To je bila tudi splošna praksa, da so hodili po šolah pripovedovati zgodbe iz borb, npr. Stanko Semič - Daki]. Mali se stiskajo okrog nje in zavzeti poslušajo. Partizanka zna lepo pripovedovati. Pravi jim zgodbo o malem Jožku, ki je moral k teti v belogardistično vas, ko je odšel oče k partizanom in so jim požgali hišo. Toda na skrivaj je – edini v vasi – pomagal partizanom, kjer je le mogel in končno postal tudi sam partizan [...] Zunaj je že tema, treba je domov. Otroci se obirajo, ne bi radi iz otroškega paradiza. (B. n. a. 1948a: 5)

V drugih slovenskih krajih so praznovanje novoletne jelke razumeli kot priložnost za doseganje učnih in delovnih uspehov. V Petrovčah pri Celju so pionirji želeli za novoletno jelko

še olupšati svoj mali domek. Načelnica Jožica, ki zelo pazi na disciplino svojega odreda, je v zadnjih dneh še strožja kot je bila doslej. Vsi člani Zveze pionirjev v odredu se dobro zavedajo, da bodo le s pridnostjo dočakali novoletno jelko. V četrti četi odreda v Št. Juriju pri Celju pionirji pritajeno šepetajo med seboj. Šele na odredni konferenci smo izvedeli, zakaj je kup železja te čete največji, zakaj se učni uspehi izboljšujejo, od kod največ oljaric. Četrta četa je vsem napovedala tekmovanje v pripravah za novoletno jelko. Sedaj hoče biti vsaka četa prva, nabrati hoče čim več železja. Pionirji so sklenili, da ga bodo

dali v železarno Štore ter zato prejeli betonske plošče, ki jih bodo poklonili graditeljem zadružnega doma [...] Pionirski odred v Polzeli, ki ima že zlato značko za delo, je sklenil, da vzgoji svoje člane v dobre fizikulturnike. Dvakrat tedensko se pridno zbirajo pri fizikulturi in se pri tem pogovarjajo o stričku Mrazu ter želijo, da bi jim za njihov trud podaril žogo. (B. n. a. 1948b: 2)

V navedenem odlomku preseneča zgodnja omemba »strička Mraza«, kar je verjetno bolj naključje, saj je bil lik dedka Mraza izumljen šele pozneje. Novi kult novoletne jelke je potreboval tudi novo kultno drevo. Če je bila to za božič smreka oziroma »božično drevesce«, tudi »božični drevešček«, so za novoletno praznovanje določili jelko.

Sledila je obsežna propagandna akcija za utrditev novega praznovanja, ki se ni uveljavljalo najuspešneje. Že leta 1948 so za njegov čim večji sprejem in uspeh vključili podjetja in tovarne, ki so kot nekakšni pokrovitelji vabili posamične pionirske odrede na praznovanje novoletne jelke, seveda z obdarovanji, kar je bil glavni magnet za mlade. V dnevnem časopisju so bili objavljeni sezname, katere pionirske odrede bodo povabili posamični delovni kolektivi, Mestni odbor Osvobodilne fronte pa je pripravil le silvestrsko popoldansko prireditev novoletne jelke na Kongresnem trgu (B. n. a. 1948c: 5). O tem govori tudi skoraj literarizirana pripoved o Majdini novoletni jelki:

- Poglej! -, je rekla in ponudila materi vabilo delovne družine Litostroja, ki vabi tudi pionirko Majdo na proslavo Novoletne jelke. Majdkina mama je držala v roki vabilo in se zamislila v preteklost [...] Majdka – z materino roko objeta okrog vratu – je sledila besedam, ki so odkrivale materino mladost. [...] Razen sosedovega Naceta, ki je bil otrok bogatih ljudi, ni imela žive duše, ki bi se z njim porazgovorila. On je imel za njo dobro besedo in ji večkrat prinesel tudi košček belega kruha, peciva. Pripovedoval ji je o Miklavžu, ki mu je prinesel kup igrač in sladkarij, o Božičku, ki ga je oblekel od nog do glave z novo obleko, nogavicami, kučmo. [...] Dekletce – povabljenka delavcev Litostroja – je spoznala grenko materino mladost in jo prav zaradi tega še bolj vzljubila. Ko je drugi dan odhajala v Litostroj, se je na dvorišču zaustavila in pogledala na kuhinjsko okno. [...] Veselo je odskakljala k delavcem v Litostroj, njena mati pa je še bolj veselo gledala za hčerko, ki ima vse drugačno mladost, kot jo je imela ona in tako rožnato bodočnost. [...] in hitela je pripravljati Majdki presenečenje: tudi doma jo mora pričakati novoletna jelka. (B. n. a. 1948c: 7)

Tradicija miklavževanja in božičnega obdarovanja v Sloveniji je bila zelo razširjena, zato si je poveljna oblast na različne načine prizadevala, da novoletna jelka ne bo le prireditev z obdarovanjem, temveč so iskali tudi določen mitični lik, ki bi siceršnji pestrosti vsebin za praznik

novoletne jelke dodal še določeno obrednost. Tako so npr. z oglasom vabili na »rajanje okrog Novoletne jelke« na silvestrovo ob 18. uri v ljubljanskem Tivoliju, a pri tem še posebej opozorili: »Pionirji in starši pazite na gredice in nasade v parku!« (B. n. a. 1949č: 1) V želji po splošnem sprejetju novoletne jelke in postopnem opuščanju miklavževanja kot javne prireditve, so skušali novoletno jelko predstaviti tudi kot družinsko praznovanje. Zavzemanje za prenos praznovanja novoletne jelke v družinsko okolje ni imel le ideoloških motivov, ampak povsem praktične, finančne. Javna obdarovanja otrok so zahtevala vedno več finančnih sredstev, zato si je oblast prizadevala del tega bremena prenesti v družinske proračune. Vendar so bili le delno uspešni, saj je npr. leta 1952 izšel prispevek, ki se poudarjeno zavzema za novo družinsko praznovanje:

Letos [1952, op. J. B.] bomo prvič po osvoboditvi praznovali Novoletno jelko tudi v širokem krogu naših družin kot družinski praznik. S tem ne mislim reči, da uvajamo v naše družine nekaj novega, ker so številni starši tudi že v prejšnjih letih prenesli praznovanje tudi v družino, čeprav so se na terenih, v sindikatih in društvih vršila velika otroška praznovanja. Letos bomo praznovanju v družini dali samo poudarek, ker to želijo tisoči naših staršev in naši delovni kolektivi, ki so izrazili željo, da želijo praznovati skupaj z otroci in k temu nas sili tudi naša dolžnost, ki jo imamo kot vzgojitelji novega pokolenja [...] Praznovanje novoletne jelke v družini naj bo zato v resnici praznik naše družine. Naj bo praznik veselih in srečnih družin. Ob njem naj postane naša družina notranje močno povezana in trdna skupnost, srečna in zadovoljna osnovna celica naše velike socialistične skupnosti, iz katere nam rastejo srečni ljudje in dobri državljani. (B. n. a. 1952a: 5)



Sejem novoletne jelke pred Narodno galerijo v Ljubljani leta 1952 (foto: Vlastja Simončič, hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije (MNZS)).

Kljub vsem naporom oblasti praznovanje novoletne jelke ni preglasilo oziroma ukinilo niti miklavževanja niti božiča. Oba praznika z vso kostumografijo in vsebinami sta se praznovala v intimi družinskega kroga. Prepoved obeh v javnosti je pravzaprav pospešila njuno ohranjanje in razvoj v družinskem okolju, novoletna jelka (z dedkom Mrazom) pa se je močno utrdila v javnosti in tam, kjer so bili ljudje zaposleni. Ponekod, zlasti v bolj odmaknjenih vaseh, so Miklavža in božič praznovali tudi kot krajevna praznika, torej javno, čeprav so s tem tvegali morebitne prijave oblastem, ker so bila javna praznovanja prepovedana. Tako se ni uresničila ideološka napoved, da je bil »s prireditvijo Novoletne jelke, ki so se je udeležili naši otroci v vsem okraju po mestnih in vaških šolah, storjen prelom s klerikalnim miklavževanjem, ki je mistično varalo naše otroke in jih odtujevalo stvarnosti« (B. n. a. 1949a: 2).

IZUM DEDKA MRAZA IN NJEGOVO SPREJEMANJE

Iskanje obrednosti, povezane z osrednjim mitičnim likom, je privedlo do postopnega oblikovanja lika dedka Mraza. Šele od leta 1952 so začeli organizirati obsežne povorke (sprevede po vzoru vojaških parad) v Ljubljani, nekoliko skromnejše tudi v nekaterih drugih slovenskih krajih. Vrhunec sprevodov je bil prihod dedka Mraza. Ime za ta lik se je sicer pojavilo že leta 1950 v kratki časopisni zgodbi o nezakonskem otroku in pastirju iz okolice Tomaža pri Ormožu (B. n. a. 1952b: 4), vizualno podobo in javno nastopanje pa je dobil šele dve leti pozneje. Izumljeni lik dedka Mraza (enkrat pisano dedek z malo, drugič spet z veliko začetnico, podobno kakor pri uvajanju praznika N/novoletne jelke) so uvajali postopoma. Tudi dokončna vizualizacija dedka Mraza je prišla v javnost šele leta 1952. Pred tem je bil dedek Mraz deležen samo značilne opisne simbolike, poznejša upodobitev in pojavnost pa sta bili precej drugačni od prvih opisov:

V Ljubljani, ki je dala pobudo za novoletno jelko, obiskuje dedek Mraz vsako sindikalno podružnico, vse pionirske odrede in vse terene. Toda to ni več star, betežen možic, ki obdaruje pridne otroke, temveč predstavnik našega delovnega ljudstva, ki je po svojem velikem deležu v osvobodilni borbi vse svoje moči posvetil graditvi socializma. Zato se dedek Mraz pojavlja kot partizan, kot delavec – udarnik, kot železničar, mornar, pilot itd. ter povsod med prijetnim kramljanjem otrokom tudi marsikaj pove o vsem tem, kar je bistvo in cilj naše socialistične domovine. V Ljubljani so imeli naši najmlajši svoj raj snoči v Tivoliju in se bodo nanj še dolgo spominjali. (B. n. a. 1950: 2)



Boljševiški dedek Mraz (zasebna zbirka Božidarja Jezernika).



Ena od treh razglednic z upodobitvijo dedka Mraza (avtor: Maksim Gaspari, 1952, izvornik v zasebni lasti).

Sprejemanje te novosti med ljudmi je bilo v medijih označeno kot odlično, v realnosti pa z dokajšnjimi pomisleki in zadržanostjo, še posebej značilno za vaško prebivalstvo, pa tudi v mestih so sprejemali Novoletno jelko in dedka Mraza z zadržki, čeprav tega niso javno izražali oziroma niso smeli. V časopisih so se zlasti ob sporu Josipa Broza s Stalinom pojavljali pomisleki o uvoženem dedku Mrazu, ki je bil nekritični uvoz sovjetske šare in je navrgel še ruskega mužika, ki naj bi razveseljeval, vzgajal in nagrajeval naše otroke. Premišljali so celo o drugačnem imenu, ki ne bi bilo neposredna kopija in prevod imena sovjetskega deda Moroza, ampak bi se imenoval Sneženi mož, tudi oča Triglav. Predlagan je bil tudi ženski lik, in sicer babica Zima; ta predlog je bil razmeroma močan, saj se je v naslednjih letih pogosto pojavljala dvojica dedek Mraz in babica (starka) Zima, pri čemer je dedek Mraz nastopal kostumiran, babica Zima pa je bila le oznaka za letni čas, v katerem se je prikazal dedek Mraz. Izjemo je predstavljal eden od pravljičnih vozov na novoletni paradi v drugi polovici 50. let, na katerem se je vozila kostumirana starka Zima.

Ritual dedka Mraza je bil del vzgoje v šolah, tudi ulični spektakli so bili primerna paša za oči in vse to so otroci splošno sprejemali. Oblast je očitno prisluhnila pomislekom o prevzemu Moroza. Zato so ohranili le sovjetsko zamisel, dali pa so ji slovensko podobo in vsebino. Ni znano, ali so slikarju Maksimu Gaspariju podobo dedka Mraza naročili ali je bil to njegov samostojen predlog, oprt na njegov siceršnji

močno stereotipiziran motivni svet. Pripravil je tri upodobitve politično izumljenega dedka Mraza. Te so leta 1952 izšle kot razglednice v založbi Zveze prijateljev mladine. Izdaja razglednic je bila ena od marketinških akcij za uvedbo novega mitološkega lika, ki naj bi v novi družbeni ureditvi po drugi svetovni vojni postopno in predvsem v javnosti dokončno nadomestil Miklavža in božičnega Jezuščka. Dedek Mraz je bil značilen konstrukt ruskega telesa, slovenske preobleke in amerikanističnega paradnega nastopa. Gasparijeve upodobitve so postale pravilo, kakšna mora biti prava podoba dedka Mraza. Seveda se je pozneje pokazalo, da so bile v zvezi z njegovim kostumom pogoste težave, saj zlasti v manjših krajih niso zmogli stroškov za izdelavo ter so se bili prisiljeni zateči k raznim delnim rešitvam in približkom.

Leto 1952 pomeni torej začetek obredij dedka Mraza. Takrat je nastala njegova podoba in začeli so se bolj ali manj razkošni sprevedi oziroma parade. Na eni od treh Gasparijevih upodobitev ima v ustih gorjuško pipo, na drugi je celopostavna upodobitev s hrbtne strani, na tretji jemlje darila iz koša. Na upodobitvi s hrbtne strani dedek Mraz nosi čez ramo na palici značilni (domžalski ali mengeški) cekar, ki mu je slikar za ornament naslikal peterokrako zvezdo. To je edini ideološki simbol na vseh treh upodobitvah. Veliko ideološko neposrednejši pa je bil Gaspari pri upodobitvah značilnosti za posamične mesece na enem od koledarjev, kjer je za mesec december upodobil dedka Mraza, ki otrokom deli darila, med njimi tudi puško.



Dedek Mraz deli darila otrokom. Ilustracija za mesec januar v koledarju (avtor: Maksim Gaspari, izvornik v zasebni lasti).

Blišč velikih sprevodov dedka Mraza je postopoma začel usihati, zlasti zaradi gospodarske krize. Sprevidi so tako postajali vse skromnejši, kar je bilo posebej značilno za pozna 70. in 80. leta prejšnjega stoletja. Očitno so tudi v Društvu prijateljev mladine opazili vedno bolj svobodno preoblačenje dedka Mraza, zato so še pet let pred osamosvojitvijo Slovenije v svojem *Glasilu* ponatisnili navodilo, kakšen je pravi kostum dedka Mraza, in pri tem kljub vsemu dopuščali tudi svobodne interpretacije, kar je razvidno iz stavka: »Kostumi so lahko izdelani tudi iz preprostega materiala.« Sicer je bilo navodilo naslednje:

»O kostumu dedka Mraza
(po upodobitvi akad. slikarja M. Gasparija)«

Kožuh je narejen iz ovčje kožuhovine, bele ali rjave barve, z navznoter obrnjeno dlako. Sega nekoliko čez koleno in je predvsem na hrbtni strani vezen. Beli kožuhi so bili nekdanj okrašeni z vezeninami, manjši rjavi pa so imeli usnjene aplikacije. Vezenina je bila iz raznobarnve volne in bombaža, okraši so zajeti iz rastlinstva. Z volno ali bombažem so bili kožuhi vezeni na hrbtih, spredaj in spodaj na rokavih v beli, rdeči, zeleni in rumeni barvi. Aplikacije stiliziranih cvetnih listov so izrezane iz barvnega usnja ter obrobene z rdečo, črno ali drugo barvno debelo volneno nitjo. Ovratnik je zelo velik in spredaj polkrožno rezan. Kroj kožuha je nekako oblike H, spodnji del zvončasto krojen. Na glavi je polhovka, katere rob je precej visok. Štula gleda precej iznad roba. Za rob polhovke je vtaknjen (to samo pri dedku Mrazu, pri pravi noši tega ni bilo) šopek smrečja, brina, šipka ter trakovi v narodnih barvah. Brki naj bodo kratko pristrizeni, brada prav tako. Ker je mraz, zato naj ima dedek Mraz na rokah usnjene ali volnene palčnike. Naši stari očanci teh niso nosili, marveč volnene zapestnike. V rokah drži dedek Mraz grčavo palico, na katero naj bo pripet enak šopek kot na polhovki. Torba, bisaga ali gorenjski cekar naj mu visi čez ramo ali na palici. Na nogah naj ima črne visoke škornje, zavihane čez kolena. Kostumi so lahko izdelani tudi iz preprostega materiala. Tak naj bi bil pravi slovenski dedek Mraz. (B. n. a. 1986: 27)

SPREVODI IN DRUGE POJAVNOSTI DEDKA MRAZA

Veliki sprevodi dedka Mraza so se začeli v **Ljubljani** leta 1952, v njih pa so sodelovala različna kostumirana pravljlična bitja in živali v skupinah in na fantazijsko okrašenih vozovih, za katere so narisali predloge nekateri slovenski umetniki (npr. Bine Rogelj, Božo Kos). Igrala je godba na pihala, kostumirana v francoske grenadirje. Tudi sam sem bil kot osnovnošolec med številnimi nastopajočimi v sprevodu dedka Mraza v šolskem letu 1957/58. Za otroke je bilo to posebno

doživetje, saj smo imeli kar nekaj dni prosto, da smo najprej v veliki šolski telovadnici (danes del uršulinskega samostana v Ljubljani), pozneje na šolskem dvorišču in potem še v večernih urah na nekdanji Titovi (današnji Slovenski) ulici vadili paradno korakanje. Posamični razredi so bili kostumirani v različne like in so sestavljali tematske skupine, ki so se imenovalle npr. četa snežakov, četa medvedov, četa snežink idr. Dodeljen sem bil v četo snežakov. Težava je bila, da so bili kostumi vse prej kot udobni, predvsem pa smo imeli v njih zelo zmanjšano vidno polje. Za nastope so nas pripravljali posamezniki, ki so nam dokaj strogo ponavljali, da moramo korakati kot pravi vojaki. A slaba vidljivost skoz kostum je povzročila, da se je sistem vrst v naši četi pogosto porušil, čeprav so nas učili, da moramo šteti korake in vsi začeti korakanje v sprevedu z isto nogo... Po končanih nastopih smo dobili hrenovke in sladkarije.

Za mitičnost sprevedov dedka Mraza so poskrbele tudi navedbe, da dedek Mraz prihaja iz Zlatorogovega kraljestva, kar je ustvarjalo osnovni pravljlični okvir. Posamični pravljlični prizori so bili na velikih vozovih, vmes pa so korakale čete snežakov, medvedov idr. Že po prvem velikem sprevedu leta 1952, ki je bil ponovljen štirikrat, je *Slovenski poročevalec* med drugim zapisal:

Težko je reči kdo je najbolj nestrpno pričakoval prihoda Dedka Mraza, ali otroci, za katere je pravzaprav Dedek Mraz namenjen, ali pa odrasli, ki so se prav po nepotrebnem prerivali v ospredje, posebno tisti, ki so bili brez otrok. Toda nestrpnosti je bilo kmalu zadoščeno. Trije beli konjeniki, predhodnica Dedka Mraza, so s fanfarami naznanili prihod tega velikega prijatelja naših malčkov. Dedek Mraz se je pripeljal na vozu. Kot star, spoštljiv slovenski očak, je s pipo v ustih, ponosno sedel na pečini pod Triglavom. Okrog njega so se poigravale snežinke – majhne baletke. Dedek Mraz je s seboj pripeljal živa darila, kot lutko, ki je plesala po zvokih harmonike in drugih glasbil. Tudi Rdeča kapica z belimi zajčki, medvedom, lisico in volkom je bila spremljevalka Dedka Mraza, in Sneguljčica, ki je pridno pospravljala palčkom kovačnico, v kateri so tako živo kovali, da so iskre švigale visoko v zrak. Za vozom s Sneguljčico in palčki je šla ciganka z medvedom (kar pa se nam je zdelo odveč, ker smo mnenja, da ni v slogu pravljlične povorke). In Kekec, prav tak kot je nastopil v filmu, je z Mojco in Kosobrinom krotil hudobnega Bedanca. Povorko je zaključila bela zima, ki je vabila otroke v sneg in zimsko veselje. Pred velikim nepremičnim snežnim možem je na vozu krotko sedel beli medved, s katerim so se igrali živi snežni možje. Vso pestrost te pravljlične predstave otroških zgodbic so olupšala kot diamant lesketajoča se drevesa, ki jih je zadnje dni pobelilo kristalno ivje. [...] Upamo, da ne bodo ob teh [...] obhodih Dedka Mraza odrasli pozabili, da so ti obhodi samo zaradi otrok, in za otroke! (B. n. a. 1952c: 4)



Voz z afriškimi živalmi v sprevodu dedka Mraza leta 1954 v Ljubljani (foto: Svetozar Busić, MNZS).



Sprevod v 50. letih 20. stoletja (foto: Vlastja Simončič, MNZS).

Poleg osrednjega velikega spreveda so v Ljubljani organizirali vrsto manjših in večjih obdarovanj otrok. Tako so npr. »člani Ljudske tehnike železniškega kolektiva strojne delavnice v Šiški izdelali lične in vzgojne igračke, s katerimi so obdarovali 200 otrok svojih članov. Obdaritev je bila združena tudi s pestrim kulturno – prosvetnim programom« (B. n. a. 1952e: 4). Zelo obiskane so bile prireditve na Gospodarskem razstavišču od leta 1954. Glavno dogajanje je bilo v hali A, kjer je otroke vedno najprej nagovoril dedek Mraz, potem pa so sledili razni nastopi. Leta 1957 je program režiral Frane Milčinski Ježek, vodil pa plesni mojster Adolf (Dolfe) Jenko. V programu so nastopili »vibrafonist Jure Robežnik, skupina Margo Bela iz Zagreba (ki se je

pravkar vrnila iz Sovjetske zveze), dva člana ljubljanskega baleta, žongler Perunčič, akrobatinja Margherita [...] Zlasti pa je presenetil program štirih Bagdadov iz Egipta, ki so dovršeno izvedli svoje točke. Program je trajal poldrugo uro« (B. n. a. 1957b: 6). Edina pomanjkljivost prazničnega programa je bila »slabo zakurjena hala«. V naslednjih dneh so to težavo odpravili in za ogrevanje hale uporabili veliko parno lokomotivo z bližnje železniške postaje. Dogajanje v hali A Gospodarskega razstavišča je imelo še eno posebno vsebino. To je bila miniaturna električna železnica, ki so jo izdelali bratje Peter, Stane in Pavle Pleško na Mirju v Ljubljani. Poleg obsežne napeljave železniške proge so postavili tudi velik železniški most, uredili jezero in pokrajino. To je bil izjemen izdelek, ki bi bil lahko še danes pričevanje o izjemni spretnosti in znanju njegovih izdelovalcev.⁴



Dedek Mraz z zajci v Ljubljani leta 1954 (foto: Svetozar Busić, MNZS).

Tudi leta 1957 je bil sprevod dedka Mraza vsebinsko zelo bogat. V časopisih so za razloček od prejšnjih let navajali, da ima dedek Mraz »domovanje tam nekje v zaledeneli triglavski steni« in ne v Zlatorogovem kraljestvu. Sprevod je krenil z Vegove ulice in se končal na Prešernovem trgu, kjer je dedek Mraz nagovoril vse zbrane. V sprevodu je bilo 13 pravljičnih voz.

⁴ Železnica z vsemi tiri, vagoni in lokomotivami je bila nekaj časa shranjena na podstrešju Festivalne dvorane, od tam pa se je njena sled izgubila.

Čisto spredaj na čelu so jezdili brhki jahači – glasni trobentači. Za njimi se je peljala velika ledena plošča, na kateri so se lenobno pozibavali medved in beli snežaki. Za godbo, ki je dvigala razpoloženje, se je peljala sama snežna kraljica, obdana od roja lahkotnih snežink, ki so plesale po zaledeneli ploščadi. Na najvišjem vozu je sedel dedek Mraz [...] Do pasu mu je segala bela brada in brki so mu viseli do brade. Oči so mu sijale toplo in blago... Mimo začudenih oči se je peljala prava eskimska kočica s pravimi pravcatimi Eskimi v njej. Brrr, kako jih je zeblo. V same kožuhe so bili odeti in so iskali zavetja v snežnih kočah. Za letos je dedek Mraz pripravil presenečenje za pionirje in cicibane. Kdo ve, kje v vesoljstvu, med svetlimi zvezdami, je ujel dva živa Marsovca z njuno vesoljsko ladjo vred in ju pripeljal s seboj na ogled [...] Na pravi pravcati gugalnici sta sedela dva bela medveda in se gugala. In da sta se še bolj veselo gugala, ju je spodbujala lajna, ki je godla poskočne pesmi za njima. (B. n. a. 1957a: 2)

Kaj pa v drugih krajih Slovenije? V primerjavi z Ljubljano so bili dogodki ob prihodu dedka Mraza manj veličastni. Prihod ni bil povsod povezan s sprevodi, temveč z obiski dvoran in (šolskih) telovadnic. Povsod so za kar najpestrejšo izvedbo programov skrbele t. i. množične organizacije s šolami. Iz razmeroma pogostih časopisnih objav o dogajanju v slovenskih krajih povzemamo nekatere vsebinske značilnosti.⁵

V **Polju pri Ljubljani** so šolsko telovadnico okrasili z »jelkami in otrokom predvajali zabavne filme. « Do novega leta je bilo več dogodkov, in sicer prvi dan za osnovno šolo, naslednji dan za »cicibane z mamicami« in tretji dan še za »gimnazijsko skupino odreda 'Borisa Trošta'«. Na vsaki od teh prireditev je »Dedek Mraz priredil čajanko, vmes pa je poskočna glasba zabavala mladino, da je lahko ob nastopu zime veselo rajala. « V nadaljevanju poročila navajajo, da bo »na terenu Polje precej razvedrila in veselja, starši pa bodo poskrbeli, da bo Dedek Mraz obdaroval otroke s primernimi darili v družinskem krogu. «

V **Mariboru** so za tridnevno praznovanje novoletne jelke ustanovili poseben štab agitpropa mestnega komiteja Komunistične partije. Vsak otrok je dobil kilogram sladkarij in igrače. Bolj praktična darila pa so podobno kot v nekaterih drugih večjih krajih prispevale tovarne, podjetja in tehniške šole (Ovsec 2000: 156).

Vlada FLRJ je stavila brezplačno na razpolago kekse in bonbone za obdaritev otrok z Novoletno jelko. Otroci kategorije D1 so prejeli 100 gr keksov in 50 gr bonbonov; kategorija D2 100 gr keksov in 80

⁵ Podrobneje v naslednjih prispevkih: B. n. a. 1952č, d, e, f, g, h, i, j; 1953a, b, c, č; 1957b, c, č, d; 1958.

gr bonbonov; kategorija D3 pa 100 gr keksov in 120 gr bonbonov, medtem ko so otroci samooskrbovancev dobili po 50 gr keksov in 70 gr bonbonov. Tako je dobri zanesljivi dedek Mraz, oseba, ki vsem daje enako, odpovedal že pet let po vojni. (Ovsec 2000: 158)

V **Apaški kotlini** na Štajerskem so otroke pogostili in obdarili »ločeno po vaseh. Po dosedanjih uspehih nabiralnih akcij pričakujejo, da bodo prireditve povsod bolje uspele kakor v prejšnjih letih.« Dvorano Narodnega doma v **Celju** so spremenili v »lepo zimsko pokrajino, na trgu pred magistratom« pa je imel dedek Mraz svojo vas, ki jo je obiskoval. V dvorani Narodnega doma je »po zaslugi mestne organizacije Zveze borcev obiskal in obdaril kar 131 partizanskih sirot. Pionirjem in mladincem – partizanskim sirotam je ustregel po njihovih željah. Večinoma so otroci prejeli oblačila in obutev. Dedek Mraz jim je pripravil tudi obilno malico. Za ostalo razvedrilo so poskrbeli tamburaši.« V **Vojniku** »so za obdaritev otrok zbrali 35.840 din, s katerimi so obdarili 700 otrok, socialno šibki so prejeli tudi perilo, obleko in čevlje. Za ta dan so mladinci nižje gimnazije sklenili, da bodo prišli v šolo stoodstotno, kar so tudi storili. Pionirji in mladinci gimnazije so imeli smučarske tekme.« Na širšem območju **Rogaške Slatine** so za otroke pripravili gledališke in lutkovne predstave, »za zaključek Novoletne jelke pa je Dedek Mraz obdaril predšolsko mladino.«

Poročilo za **Velenje** navaja, da je bil »po zaslugi učiteljstva in organizacije AFŽ otroški praznik izredno dobro pripravljen. Sedem bogato okrašenih sob je nudilo dovolj užitka željnim očem. V pravljlični sobi, kjer je stala vsa v lučeh in lampiončkih okrašena Novoletna jelka, je pozdravil otroke Dedek Mraz. V partizanski sobi pa so borci pripovedovali otrokom partizanska doživetja.« V **Slovenj Gradcu** »so zajele priprave za Novoletno jelko širok krog odraslih [...] Še posebej so mislili v Slovenj Gradcu na otroke v oddaljenih hribovskih vaseh, predvsem na predšolske, ki zaradi oddaljenosti šole« niso mogli na prireditve. Tudi vaška mladina je leta 1952 pripravila Novoletno jelko. »Skoraj v vsaki vasi« so imeli prireditve s čajanko, medsebojne obdaritve, vmes pa so se veselo zavrteli. V **Ravnah na Koroškem** so praznično dogajanje organizirali z velikim razumevanjem podjetij. Na trgu so pripravili »pravljlični gaj« s hišicami, v katerih so otrokom prodajali (!) novoletne dobrote po znižanih cenah.

Za dobrodelnost so v **Postojni** poskrbele žene. »Za Novoletno jelko so zbrale večji znesek, s katerim so obdarovale socialno šibke otroke. Pri tem njihovem prizadevanju jim je pomagalo mestno kinopodjetje, 'Kurivo' in kraške jame, medtem ko so druga podjetja pokazala do teh otroških praznikov kaj malo razumevanja.« Glavna

prireditve Novoletne jelke je bila v postojnskem gledališču, kjer so izvajali pester program iz »partizanskega in pravljičnega sveta«. Novoletno prireditve je pripravil tudi »šolski komite gimnazije«, vendar so novoletna darila prejeli samo revni dijaki, v Dijaškem domu pa so na večer obdaritve za dijake pripravili večerjo.

Na **Goriškem** se je dedek Mraz pojavljal tudi nepričakovano, da so imeli otroci »več veselja«. V časopisnem poročilu je navedeno, da je »tudi muhast. Tako je včeraj [29. 12. 1953] poslal v **Novo Gorico** od svojega spremstva rjavega medveda, ki je obdaroval otroke. V mestu so postavili otroški sejem ob mestni magistrali pred upravno zgradbo, kjer so že v soboto dopoldne postavili stojnice in lesene kočice sredi mladih smrek.« Naslednji dan se je dedek Mraz v večernem času s spremstvom pripeljal v Novo Gorico na dveh vozovih. Lovska zveza in Uprava za gozdarstvo sta uredili novoletno jelko in lovski kotiček. Lepo novoletno jelko so postavili tudi pri novogoriški železniški postaji. Prireditve in obdarovanja otrok, različne nastope in predvajanje otroških filmov so pripravili tudi v **Ajdovščini, Kanalu, Anhovem, Mirnu, Šempetru** in drugod. Veliko denarja so prispevali okraj, občine, glavna odbora Zveze vojnih invalidov in Zveze borcev ter razna podjetja. Tako je npr. Primorje export prispevalo 122 kg pomaranč. V **Tolminu** so »pripravili kolektivno obdarovanje otrok in čajanko v prostorih dijaškega doma, kjer je sodelovala tudi godba doma JLA.« Praznovanja so bila še v **Kobaridu, Bovcu, Idriji, Cerknem, Vipavi, Komnu** in drugod.

Veliko pozornosti so namenili praznovanju v **koprskem okraju**. Na začetkih uvajanja praznovanja je bilo »več nepravilnosti«, med katerimi so bile prireditve in pogostitve, ki so jih prirejela razna podjetja in množične organizacije. Tako so bili nekateri otroci obdarovani tudi po večkrat. Nekatera podjetja so v fond za prireditve in pogostitve prispevala tudi večje zneske, kar je vplivalo na plače delavcev, posebno v šibkejših podjetjih. Da bi se »ta gordijski voz v koprskem okraju presekal v zadovoljstvo kolektivov,« jim je bilo svetovano, da žrtvujejo nekaj ur dela v prid novoletne jelke.

Praznik Novoletne jelke in prihod dedka Mraza so marsikod začeli povezovati tudi s praznikom jugoslovanske armade (22. december), kar je omogočalo večdnevno praznično dogajanje. Tako so npr. v **Kočevju** »najboljši pionirji iz vseh bližnjih odredov v Ribnici ponesli čestitke naši Armadi in ji 'predali ribniški šopek'«, tj. šopek miniaturnih izdelkov t. i. ribniške suhe robe. V preostalih dneh do novega leta so otrokom predvajali filme in organizirali druge prireditve, ki so jih »pripravljala kulturno umetniška in druga društva ter organizacije.« Obisk dedka Mraza je bil na silvestrovo in dan prej, ko je prišel »iz

svojega pravljničnega gozdička v spremstvu škratov in raznih živali«. Osrednja prireditev je bila v pravljničnem gozdičku, kjer so »otroci gledali igrice, poslušali partizanske zgodbe, reševali razne uganke«. V **črnomaljski občini** je dedek Mraz obiskal številne kraje in podjetja. Vsako leto so kanižarski rudarji uredili v bližnjem parku pravljnično vas in poskrbeli, da je »Dedek Mraz primerno obdaril njihove malčke«.

V **Novem mestu** in drugod na Dolenjskem so praznovanje no-voletne jelke in dedka Mraza pripravljali prosvetni delavci v sodelovanju z občinskimi ljudskimi odbori in ženskimi društvi. Zelo dobro so se odzvala razna podjetja, npr. »novomeška industrija perila, tovarna lesnih izdelkov, lesno industrijsko podjetje in druga, razen splošnega gradbenega podjetja 'Pionir', kjer so žrtvovali sorazmerno majhen znesek.« Vse priprave v zvezi s prihodom dedka Mraza je vodilo Društvo prijateljev mladine. Za otroke so pripravili več gledaliških iger, po vsaki je prišel v dvorano dedek Mraz in »obdaril predšolsko mladino«. Na Dolenjskem so se v priprave zelo dobro vključile tudi nekatere kmetijske zadruge in podjetja.

Nasprotno pa v **Trebnjem**, kjer so sicer že pripravili bogat kulturni spored, podjetja za to niso pokazala toliko razumevanja, privatni gostilničarji pa baje niso prispevali ničesar, češ, da imajo previsoke davke [...] Zelo lep dar je za otroški praznik poslal novomeški mladini Svet zveze pionirjev Slovenije. Med darilom je zavoj mladinskih knjig, 15 šahov, 12 žog, 20 kolenbic in veliko šolskih potrebščin, vse v skupni vrednosti 125000 din.

Poročevalec iz **Stične** je sporočil, da je tudi

med dolenskimimi griči močno zaživelo. Gimnazijska mladina je skupaj z osnovnošolsko mladino priredila Dan zimskega veselja. Internat je pripravil za cicibane in pionirje pester program, žene so obdarile otroke ob čajanki. Ob prihodu Dedka Mraza sta stiška mladina in kulturno umetniško društvo privedla otroke v pravljnični svet samih živali na griču ob telovadišču, kjer je stal ob svitu lampionov med snežnimi mostovi snežak orjak.

Pionirje z **Dolenjske**, iz **Hrastnika** in **Trbovelj** so celo pripeljali v Ljubljano na ogled prazničnega dogajanja, na silvestrovo in dan prej pa so imeli tudi svoja lokalna praznovanja. V Ljubljano je pripeljal »lepo okrašen vlak 1110 pionirjev« iz nekaterih dolenskih krajev. Pot iz Novega mesta do Ljubljane jim je hitro minila,

saj jih je spremljal Dedek Mraz in borci, ki so jim pripovedovali o dogodkih v narodnoosvobodilni borbi in jim skozi okno vlaka pokazali tiste kraje, kjer so te dogodke doživeli [...] Vlak je pripeljal na ljubljansko železniško postajo, kjer jim je zaigrala dobrodošlico godba

JLA [...] Pionirji z Dolenjskega so bili najprej pogoščeni, potem pa so si v skupinah ogledali razne prireditve, ob 17. uri pa so uživali ob prihodu Dedka Mraza in njegovem pozdravu.

V **Zagorju** so žene pripravile novoletno jelko, sicer pa so organizirale izlet otrok v Ljubljano. Po njihovem vzoru so delovale tudi žene v **Trbovljah**. Leta 1957 so Delavski dom v Trbovljah spremenili v »pravcati pravljичni grad«. Okrog njega so postavili smreke, paviljone in nagačene živali. Na strehi so postavili »dimno raketo, ki so jo sprožili dvakrat na dan«. Poleg tega so poskrbeli tudi za bengalični ogenj in namestili večbarvne reflektorje, ki so razsvetljevali smreke in paviljone. V gledališki dvorani so dvakrat dnevno pripravili pravljичni igri »Mogočni prstan« in »Car Trojan ima kozja ušesa«. Prihod dedka Mraza so popestrili z organizacijo raznih otroških iger tudi v **Radečah**, **Vrhovem** in **Jagnjenici**, v **Loki pri Zidanem mostu** pa so poleg gledališke in lutkovne igre »organizirali tudi pionirske tekme v smučanju, sankanju, tekanju in izdelavi sneženega moža«. Praznovanje dedka Mraza so v **Mozirju** organizirale žene. Poskrbele so, da je »dedek Mraz obiskal pionirje v osnovni šoli in gimnaziji ter jih seznanil s programom novoletnih proslav od 21. do 31.12.« Na pogostitvah so otroke postregli »s čajem, žemljicami in keksi, ki so jih pomagale peči mlade gospodinje iz gospodinjskega tečaja skupno s članicami AFŽ.« Nato so jim pripovedovale pravljice in reševale z njimi uganke. Kdor je najbolje rešil uganke, je prejel v »dar čokolado, bonbone ali kaj sličnega«.

Na Notranjskem je dedek Mraz poleg **Cerknice** obiskal še **Rakek**, **Unec** in **Ivanje selo**. Pripeljal se je z darili na tovornjakih. Obiske je sklenil v parku na Rakeku, kjer so uredili pravljичni vrt.



Dedek Mraz na Prešernovem trgu v Ljubljani v 50. letih 20. stoletja (foto: Vlastja Simončič, MNZS).

Kljub številnim oblikam praznovanja novoletne jelke in vsakoletnim prihodom dedka Mraza so si še vse do konca 50. let prizadevali ideološko obračunavati in nasprotovati Miklavžu in praznovanju božiča, tudi z opisi razmer v drugih delih sveta, npr. celo na Kitajskem v Pekingu. O tem govori zapis v *Slovenskem poročevalcu*:

Včasih pa srečamo v teh pisanih pekinških trgovinah v izložbah tudi dedka Mraza, toda ta priljubljeni novoletni rekvizit tu ne spominja več na klasičnega »Miklavža« ali blaženega »božička« temveč na tistega belobradega starca, ki so ga v življenje prinesli pretresi družbenih revolucij ter ga postavili v zameno krščanskih sobratov. Vendar imajo ti miklavži in božički s Kitajsko in Pekingom samo toliko zveze, kolikor jih predstavljajo samo še preostali spomini na misijonarske spletke in izsiljene privilegije za tujce na Kitajsko, ki je še od časa opijskih vojn bila prisiljena odpovedati se svojega ozemlja ter je morala oltarje svojih starih pradedovskih bogov odstopati vsemogočnemu krščanskemu bogu z zahoda. In tako še po nekateri božiček bojazljivo gleda iz kotov pekinških izložb, začuden, ker mu je trgovska iznajdljivost dodelila vlogo revolucionarnega Dedka Mraza. (Bogunovič 1957: 3)

Zapis ponuja zanimivo vzporednico z razmerami v nekdanji Jugoslaviji, kjer je bil dedek Mraz v Sloveniji najprej ves v belem, po stereotipni Gasparijevi upodobitvi je dobil lastnosti nekakšnega kmečkenga posebneža, v Srbiji pa so »obdržali kar dedka Mraza v rdečih oblačilih, nekakšnega božička torej. Najbrž dedku ne bi pristajala črna šumadinška kučma« (Ovsec 2000: 160).

KOMERCIALIZACIJA DEDKA MRAZA, VRAČANJE MIKLAVŽA IN PREVZEM GLOBALNEGA BOŽIČKA

Dedek Mraz je postajal pogost motiv za dober zaslužek, še posebej v 70. in 80. letih 20. stoletja. V obdarovanjih dedka Mraza so bile tudi vedno bolj poudarjene družbene in ekonomske razlike. Številni posamezniki so se preoblačili v dedke Mraze in kot prireditveni servis za plačilo nastopali po podjetjih in ustanovah. Že na začetku nastopanja dedka Mraza in v njegovih sprevodih ter obdarovanjih so se vanj preoblačili tudi nekateri poklicni, večinoma pa ljubiteljski gledališki igralci. Podobe njihovih kostumov so bile izjemno pestre; od približkov Gasparijevim podobam do popolnoma svobodnih interpretacij z ženskimi kučmami, narobe obrnjenimi krznenimi ženskimi plašči, vojaškimi čevlji, bradami iz vate idr. V podjetjih in ustanovah je bila organizacija obdarovanj dedka Mraza v rokah sindikatov. Tako je bilo npr. tudi na Filozofski fakulteti v Ljubljani ob koncu sedemdesetih in na začetku osemdesetih let 20. stoletja, kjer

so se v dedka Mraza in člane njegovega spremstva kostumirali študentke in študentje Oddelka za etnologijo. Ker sem bil takrat podpredsednik sindikata fakultete, sem na seji predlagal skupino naših študentov in študentk, ki so otrokom zaposlenih pripravili spored na hodniku petega nadstropja fakultete, za to pa so dobili tudi skromen honorar. Ponudbo za organizacijo dedka Mraza so naslovili tudi na ustanove, v katerih so bili zaposleni etnologi. V prvi številki glasila študentov etnologije Žlampion, leta 1980, je bilo objavljeno tudi naslednje vabilo:

Pozor, pozor!!! V uredništvu Žlampiona hranimo naslov odličnega dedka Mraza, dobro maskiranega in uvežbanega. Včasih pripelje tudi malo spremstvo (dva), ki sta odlični pripomoček k otrokovemu življenju v svet pravljic in fantazije.

Spoštovani! Zdaj je ravno še dovolj časa za prijave uredništvu Žlampiona, da si lahko Dedek Mraz razporedi čas in si sami zagotovite najboljše termine.

Vabimo predvsem etnološke inštitucije, da omogočijo otrokom svojih uslužbencev nepozabno doživetje in hkrati tudi kulturno poglobljen večer. Le-ta bo izjemno zanimiv tudi za starejše, ki bodo tako imeli spet priliko obogatiti svoje terenske zapiske in tako primerjati gradivo poprejšnjih let. Pozivamo vas, da nam svoje ugotovitve sporočite. Vsa znanstvena dela, pa tudi posamezna zrna in tudi šaljivejše tekste bomo z veseljem objavili.

Darila za otroke si morate priskrbeti sami.

Zagotavljamo vam, da cena Dedka Mraza ni previsoka (po dogovoru), otroci pa se bodo imeli priložnost z Dedkom Mrazom tudi fotografirati. Aparate, prosimo, prinesite na kraj dogajanja.

Uredništvo Žlampiona zagotavlja vso resnost oglasa in se priporoča. (B. n. a. 1980: 4)



Dedek Mraz obišče in obdaruje prometne miličnike leta 1960 v Ljubljani (foto: Svetozar Busić, MNZS).

V 60. letih 20. stoletja je dedek Mraz obdaroval tudi prometne miličnike (danes policajce), ki so stali na posebnih, belo rdečih prireznanih stožcih in ročno usmerjali promet v vseh večjih križiščih v Ljubljani. Obiskal jih je v zadnjih dneh decembra in jim ob stožcih pustil darila. Tako so jih obdarovala tudi podjetja. Čez dan se je v središču križišč nabral cel kup daril, največ sladice, drugih živil in predvsem alkoholnih pijač. Ta darila so vsak dan pobirali in odvažali s policijskim kombijem.



Vsebinsko osiromašenje sprevoda dedka Mraza, ki se je pripeljal na vojaškem terenskem vozilu leta 1962 v Ljubljani (foto: Edi Šelhaus, MNZS).

Od konca 70. let 20. stoletja so bili osrednji sprevodi dedka Mraza v Ljubljani vse skromnejši, tako po številu nastopajočih kot po vsebini. Družbene spremembe v 80. letih so privedle do ponovnega javnega miklavževanja v Ljubljani, in sicer od leta 1989. Poleg sprevoda dedka Mraza smo torej dve leti pred osamosvojitvijo ponovno dobili Miklavžev sprevod. Režijska poudarka prireditve sta bila sprevod in pozdrav kostumiranega Miklavža. Za prireditve je skrbel mestni Odbor za prireditve, ki je deloval v okviru turizma. Ker sem bil njegov član, se spominjam različnih predlogov za scenografijo in režijo dogodka. Ena od zamisli je bila, da bi se Miklavž spustil po jeklenici, ki bi jo napeli z Gradu na Kongresni trg. Predlog ni bil sprejet, saj je bila poudarjena stalnost v ikonografiji Miklavževnega nastopanja, vključno z njegovim spremstvom angelov in hudičev. Ob skrbi za vsakoletni Miklavžev sprevod je bil stalno poudarjen tudi enakovreden pomen sprevoda dedka Mraza, ki že nekaj let prej ni več dosegal takega obsega in obrednosti kakor npr. v 50. letih.

Z osamosvojitvijo in spremenjenimi družbenimi razmerami se je dedek Mraz torej obdržal, na javni ravni sta se mu pridružila še

starejša obdarovalca, najprej Miklavž in za njim še Božiček, ki smo ga v celoti uvozili kot globalni lik. Oba imata še danes veliko število gledalcev, zlasti otrok in družin. Obdarovanjem dedka Mraza v podjetjih so se pridružila še obdarovanja Božička, miklavževanja kot obdarovanja pa ostajajo bolj ali manj v družinskem in krajevnem cerkvenem okolju. Leta 1992 smo najprej ponovno dobili še Miklavžev sejem, ki pa ni dosegel tolikšnega obsega, kakor ga je imel pred drugo svetovno vojno. Zato se je postopoma zlil z nakupovalno porabniško evforijo, ki se začne že konec novembra. V nekaterih vrtcih in šolah še vedno prihaja do občasnih dilem, kateri od treh mož je primeren za obiske in obdarovanja ali so to kar vsi trije? O tem so mnenja še vedno različna, čeprav je že pred leti tudi Ministrstvo za šolstvo posredovalo mnenje, da je za »šolska okolja najprimernejši dedek Mraz«.

Popolnoma je usahnilo poimenovanje praznika Novoletna jelka. Uveljavljati se so začela poimenovanja kot »novoletno praznovanje«, »praznovanje novega leta«, »novoletno srečanje«, »prihod dedka Mraza«, »dedek Mraz prihaja« idr. Izraz novoletna jelka je ostal le še oznaka za vrsto okrašene jelke ob koncu starega leta. Namesto adventa je bil vpeljan izraz »veseli december«, ki naj bi bil skupno poimenovanje za vse praznične prireditve in obiske obdarovalcev v mesecu decembru.

Nekaj let pred pojavom vseh treh obdarovalcev je skladatelj Janez Bitenc napisal in uglasbil pesem o dedku Mrazu (»Siva kučma, bela brada...«), ki je postala in ostala vse do danes nekakšna himna. Z osamosvojitvijo so se pojavila tudi različna javno izražena mnenja in vprašanja v časopisih in drugih medijih, ali bi npr. dedka Mraza administrativno ukinili. Pri tem gre za izrazito nestrokovne in bolj politične razloge, ki temeljijo na popolnem nepoznavanju razvoja fenomena in predvsem tudi preteklih spoznanj, iz katerih, se zdi, se nismo ničesar naučili. Prav prepovedi nekaterih obrednih dejanj s strani oblasti ali cerkve, v bolj ali manj oddaljenih preteklostih (npr. Miklavževi sejmi, nastopi Miklavža, pustovanja idr.) so pokazale, da so se ta še bolj utrdila med ljudmi in so jih sprejeli za svoje. Zato danes v Sloveniji vitalno živijo vsi trije junaki – decembrski obdarovalci. Kaj bo prinesla prihodnost, ne vemo? Bodo vsi trije ostali, bo kateri od njih le še predmet zgodovinskega spomina ali bomo morda dobili še četrtega? Glede na množični razvoj porabniške kulture je verjetno najbližja zadnja možnost!

REFERENCE

- B. n. a. 1947 'Spored pionirskih prireditev na Taboru.' *Slovenski poročevalec* 8(306), 31. 12., str. 2.
- 1948a 'V otroškem paradizu na Taboru.' *Slovenski poročevalec* 9(3), 4. 1., str. 5.
- 1948b 'Pionirji v okolici Celja bodo dobro pripravljene dočakali novoletno jelko.' *Slovenski poročevalec* 9(306), 25. 12., str. 2.
- 1948c 'Novoletna jelka v Ljubljani.' *Slovenski poročevalec* 9(310), 31. 12., str. 5.
- 1949a 'Novoletna jelka – veselje naših otrok.' *Gorenjski glas* 2(2), 13. 1., str. 2.
- 1949b 'Pred praznikom naših otrok.' *Slovenski poročevalec* 10(302), 27. 12., str. 2.
- 1949c 'Majdina novoletna jelka.' *Slovenski poročevalec* 10(1), 1. 1., str. 7.
- 1949č 'Pionirji in cicibani mesta Ljubljane!' *Slovenski poročevalec* 10(306), 31. 12., str. 1.
- 1950 'Naši pionirji in cicibani praznujejo novoletno jelko.' *Slovenski poročevalec* 11(1), 1. 1., str. 2.
- 1952a 'Novoletna jelka v naši družini.' *Slovenski poročevalec* 13(305), 27. 12., str. 5.
- 1952b 'Dedek Mraz, ne pozabi na malega Tinčka.' *Slovenski poročevalec* 13(308), 30. 12., str. 4.
- 1952c 'Prišel je Dedek Mraz iz Zlatorogovega kraljestva.' *Slovenski poročevalec* 13(304), 25. 12., str. 4.
- 1952č 'Novoletna jelka v Polju.' *Slovenski poročevalec* 13(304), 25. 12., str. 4.
- 1952d 'Novoletna jelka v Apaški kotlini.' *Slovenski poročevalec* 13(304), 25. 12., str. 4.
- 1952e 'Naši kraji svojim otrokom.' *Slovenski poročevalec* 13(308), 30. 12., str. 4.
- 1952f 'Kako bodo praznovali Novoletno jelko v Kočevju in drugih krajih.' *Slovenski poročevalec* 13(306), 28. 12., str. 4.
- 1952g 'Pozdravljeni, dolenski pionirji!' *Slovenski poročevalec* 13(306), 28. 12., str. 4.
- 1952h 'Novoletna jelka v Stični.' *Slovenski poročevalec* 13(306), 28. 12., str. 5.
- 1952i 'Hrastniški in trboveljski pionirji bodo obiskali Ljubljano.' *Slovenski poročevalec* 13(306), 28. 12., str. 4.
- 1952j 'Dedek Mraz za šolsko mladino v Mozirju.' *Slovenski poročevalec* 13(306), 28. 12., str. 4.
- 1953a 'Tudi v novomeškem okraju bo imel Dedek Mraz obilo posla.' *Slovenski poročevalec* 14(305), 27. 12., str. 10.

- 1953b 'Priprave na Novoletno jelko v koprskem okraju.' *Slovenski poročevalec* 14(303), 25. 12., str. 8.
- 1953c 'Dedek Mraz na Goriškem.' *Slovenski poročevalec* 14(308), 30.12., str. 6.
- 1953č 'Prvi nastop Dedka Mraza v Celju.' *Slovenski poročevalec* 14(308), 30. 12., str. 6.
- 1957a 'Prišel je dedek Mraz.' *Slovenski poročevalec* 18(303), 28. 12., str. 2.
- 1957b 'Lokomotiva greje dedka Mraza.' *Slovenski poročevalec* 18(304A), 28. 12., str. 6.
- 1957c 'Novoletno praznovanje v Zasavju.' *Slovenski poročevalec* 18(303), 27. 12., str. 4.
- 1957č 'Novoletna praznovanja po Sloveniji.' *Slovenski poročevalec* 18(304), 28. 12., str. 6.
- 1957d 'Prišel je dedek Mraz.' *Slovenski poročevalec* 1(304), 28. 12., str. 2.
- 1958 'Pohod Dedka Mraza po vsej Sloveniji.' *Slovenski poročevalec* 19(305), 30. 12., str. 2.
- 1980 'Pozor, pozor!!!' *Žlampaček: List študentov etnologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani* 1(1): 4.
- 1986 'O kostumu dedka Mraza (po upodobitvi akad. slikarja M. Gasparija).' *Glasilo Društva prijateljev mladine*, februar, str. 27.
- Bogataj, Janez 1998 *Smo kaj šegavi?: Leto šeg in navad na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- 2000 *Maksim Gaspari: Bogastvo razglednic*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- 2011 *Slovenija praznuje: Sodobne šege in navade na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Bogunovič, Branko 1957 'Dedek Mraz v Pekingju.' *Slovenski poročevalec* 18(306), 29. 12., str. 3.
- Bon, Jože 1948 'Igrajte se in bodite veseli.' *Slovenski poročevalec* 9(2), 3. 1., str. 3.
- Gabrič, Aleš 1997 'Ponekod pa je bila izvedena novoletna jelka šele na intervencijo tamkajšnjih komitejev partije.' V: *Historični seminar II*. Oto Luthar in Vojslav Likar, ur. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. Str. 109–21.
- J. Č. 1946 'Obdaritev otrok na Brdu.' *Slovenski poročevalec* 6(199), 11.12., str. 6.
- Ovsec, Damjan J. 2000 *Trije dobri možje: Resnična zgodovina svetega Miklavža, Božička in dedka Mraza*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Židov, Nena 2016 'Oris prvih let praznovanja novoletne jelke v Sloveniji: Od množičnega otroškega do družinskega praznika.' *Etnolog* 26 (77): 103–25.